

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін
імені О.М. Лазаревського

Кафедра права, філософії та політології

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Протокол № 1 від 26.08.2025 року

Завідувач кафедри

проф. Чорний О.О.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ПРАВО ЄС»**

Галузь знань – 08 - Право
Спеціальність – 081 – Право
Освітній ступінь – бакалавр
Форма навчання – денна/заочна
Форма підсумкового контролю – залік

Чернігів -2025

Робочу програму розглянуто та схвалено на засіданні кафедри права, філософії та політології,
Протокол № 1 від «26 » серпня 2025 р.

Упорядник програми: кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри права, філософії та політології,
доцент Ребкало Микола Миколайович

Мова навчання – українська.

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Обсяг навчальної дисципліни (денна форма)	Обсяг навчальної дисципліни (заочна форма)
Статус навчальної дисципліни: нормативна Рік підготовки: 4 Семестри: 8 Кількість кредитів ECTS:3	Загальна кількість годин: 90 Шифр та назва спеціальності 081 - <i>право</i> Лекції (теоретична підготовка): 16 год. Практичні: 14 год. Самостійна робота: 60 год. Вид контролю: залік	Загальна кількість годин: 90 Шифр та назва спеціальності 081 - <i>право</i> Лекції (теоретична підготовка): 8 год. Практичні: 2 год. Самостійна робота: 80 год. Вид контролю: залік

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Право ЄС» призначена для здобувачів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціальністю 08 «Право», галузь знань 081 «Право» за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр». Вона є нормативною навчальною дисципліною.

Предметом навчальної дисципліни є правові відносини, які стосуються найважливіших питань правової природи Європейського Союзу, історії та передумов його виникнення та розширення, основних галузей, інститутів, джерел, візової політики ЄС та інтеграція законодавства України до права ЄС.

Передумовами для вивчення цієї дисципліни є знання, навички й уміння, отримані здобувачами в межах дисциплін циклу загальної та професійної підготовки. Її вивчення ґрунтується на загальних положеннях курсів „Теорія держави і права”, „Конституційне право зарубіжних країн”, „Міжнародне право”, „Права людини” та інше.

Навчальну дисципліну «Право ЄС» розроблено для здобувачів IV курсу. На її вивчення відводиться 90 годин / 3 кредитів ECTS, зокрема передбачено 16 годин лекційних занять, 14 годин практичних занять та 60 годин самостійної роботи здобувачів. Формою підсумкового контролю є залік у 8 навчальному семестрі.

Метою викладання навчальної дисципліни є: опанування знаннями у галузі права, яке регулює суспільні відносини, що виникають між країнами-членами Європейського союзу; з'ясування змісту інституційної системи ЄС; аналіз особливостей права ЄС, його наднаціонального характеру та критерії розширення ЄС; розуміння інтеграційного курсу України до ЄС.

Основними завданнями дисципліни є: опанувати цінності, підвалини, інституційну систему ЄС; вивчити мету, завдання, принципи, джерела права ЄС; ознайомитися із змістом системи права ЄС; вивчити основні положення шенгенського права; проаналізувати сутність вступу до ЄС та особливості адаптації законодавства України до права ЄС.

3.ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ:

Здобувачі повинні сформувати необхідні загальні та професійні компетентності відповідно до вимог освітньої програми:

Шифр згідно ОПП	Компетентності
ІК	Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі професійної правничої діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування правових доктрин, принципів і правових інститутів і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.
Загальні компетентності(ЗК)	ЗК1. Здатність до абстрактного мислення аналізу та синтезу
	ЗК2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях
	ЗК3. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності
	ЗК6. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.
	ЗК7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
	ЗК8. Здатність бути критичним і самокритичним
	ЗК10. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів)
	ЗК11. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні
Спеціальні (фахові, предметні) компетентності	ЗК16. Здатність ухвалювати рішення та діяти, дотримуючись принципу неприпустимості корупції та будь-яких інших проявів недоброчесності.
	СК2. Здатність аналізувати ретроспективи розвитку правових явищ та процесів у контексті їх впливу на сучасну правову і систему. СК3. Цінування та повага до гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння її правової природи.

ті (СК)	СК4. Здатність застосовувати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, а також прецедентну практику Європейського суду з прав людини.
	СК6. Здатність здійснювати порівняльний аналіз окремих правових інститутів права Європейського Союзу та Ради Європи і правової системи України.
	СК8. Здатність застосовувати правові принципи та доктрини.
	СК9. Здатність використовувати бази даних органів юстиції та інформаційні технології необхідні під час здійснення юридичної діяльності.
	СК10. Здатність використовувати різноманітні інформаційні джерела для повного та всебічного встановлення певних обставин відносин.
	СК12. Здатність аналізувати правові проблеми формулювати та обґрунтовувати правові позиції.
	СК14. Здатність до консультування з правових питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації.
	СК16. Здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення
Програмні результати навчання	
	ПРН2. Знати та розуміти міжнародні стандарти прав людини, положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практику Європейського суду з прав людини.
	ПРН3. Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел
	ПРН4. Знати та розуміти основи права Європейського Союзу.
	ПРН 8. Застосовувати інститути міжнародного публічного права, а також міжнародного приватного права.
	ПРН 10. Вільно спілкуватись державною та іноземною мовами як усно, так і письмово, із застосуванням правничої термінології
	ПРН18. Застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи.
	ПРН19. Пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів
	ПРН22. Надавати консультації щодо можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів у різних правових ситуаціях.

Здобувачі повинні:

знати:

- цінності, структуру Європейського Союзу та повноваження його інститутів;
- структуру судів Євросоюзу, їх юрисдикцію;
- завдання, принципи та джерела права Євросоюзу;
- критерії вступу до Євросоюзу;
- основний зміст шенгенського права;
- сутність та напрями адаптації законодавства України до вимог Євросоюзу.

вміти:

- аналізувати право Євросоюзу через його системні елементи: принципи, норми, інститути, галузі.
- тлумачити зміст основоположних договорів Євросоюзу;
- керуючись текстами установчих угод ЄС, аналізувати чинне законодавство України на предмет відповідності зобов'язанням України;
- застосовувати набуті знання і практичні навички в майбутній професійній діяльності.

3. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1.

Тема 1 . Основні підвалини, цілі та функції Європейського Союзу.

Історія Євросоюзу. План Шумана. Цінності Євросоюзу: свобода, рівність, гідність, демократія, верховенство права, захист прав и і свобод людини. Інституційна система Євросоюзу. Функції Євросоюзу. Законодавча функція. Виконавча функція Євросоюзу. Бюджетна функція Євросоюзу. Зовнішньополітична функція Євросоюзу.

Тема 2. Європейська Рада: склад, структура, повноваження.

Історія виникнення Європейської Ради. Компетенція Європейської Ради: стратегічне планування розвитку ЄС. Зовнішньополітична діяльність. Урегулювання суперечок між державами-членами ЄС. Функції Європейської Ради: політичної орієнтації; координації; організаційна; зовнішньополітична. Президент Євроради. Призначення Президента Євроради. Повноваження Президента Євроради.

Тема 3. Компетенція та структура Європейської комісії.

Історія створення та діяльності Єврокомісії. Процедура формування і склад Єврокомісії: Голова, Верховний комісар з питань спільної зовнішньої та безпекової політики, Єврокомісари. Принципи діяльності Європейської комісії: гласність; демократизм; якість прийнятих рішень; інституційна незалежність; розподіл політичної відповідальності між усіма членами Комісії. Функції Єврокомісії: законодавча ініціатива; виконавча влада; нагляд за виконанням права ЄС; зовнішні зв'язки; фінансовий нагляд; розвиток та інновації; захист прав людини.

Тема 4. Судова система Європейського Союзу.

Задання Суду Євросоюзу. Організація Суду Євросоюзу. Повноваження Суду Справедливості. Загальний Суд Євросоюзу: функції, юрисдикція, структура. Суді Євросоюзу: вимоги та процес призначення. Етапи та терміни розгляду справ Судом Євросоюзу. Етапи та механізми виконання судових рішень в Євросоюзі. Позови до Суду Євросоюзу: суб'єкти та типи. Статут Суду Євросоюзу. Склад та повноваження Генеральних адвокатів. Форми роботи Суду Європейського Союзу.

Змістовий модуль 2.

Тема 5. Поняття, зміст, принципи та функції права Європейського Союзу.

Поняття, характерні риси права Євросоюзу. Суб'єкти права ЄС. Предмет інституційного та матеріального права Євросоюзу. Методи уповноваження, позитивного зобов'язання, заборони, імперативний, диспозитивний права Євросоюзу. Колізійний метод та методи уніфікації та гармонізації у праві Євросоюзу. Загальні принципи права Європейського Союзу. Спеціальні принципи права Європейського Союзу. Функції права Євросоюзу.

Тема 6. Система права Європейського Союзу: поняття, ознаки, структура.

Історія формування та розвитку системи права Євросоюзу. Поняття та ознаки системи права Євросоюзу. Структура права Євросоюзу. Галузі права Євросоюзу. Поняття інституту права Євросоюзу. Норми права Євросоюзу. Структура норми права Євросоюзу. Види норм права Євросоюзу. Поняття «комунітарне право».

Тема 7. Джерела права Європейського Союзу.

Джерела права ЄС їх ієрархія. Загальна характеристика установчих договорів ЄС як джерел первинного права ЄС. Структура договору, порядок внесення змін, сфери дії договорів. Загальна характеристика джерел вторинного права ЄС. Регламент і директива як джерела права ЄС. Індивідуальні та рекомендаційні акти ЄС: види, юридична сила, правове значення. Міжнародні договори як джерела права ЄС. Питання про існування правила прецеденту щодо рішень Суду ЄС.

Змістовий модуль 3.

Тема 8. Вступ до Європейського Союзу: критерії, механізм реалізації.

Історія формування ЄС: як країни проходили свій шлях до ЄС. Установчі договори, стосовно положень вступу у Євросоюз. Політичні критерії вступу до ЄС. Економічні критерії вступу до ЄС. Критерії «членство в ЄС». Процедура прийняття до складу ЄС. Статус заморських територій раїн-членів ЄС. Вихід країни-члена із Євросоюзу. Вexit, сутність та етапи реалізації. Система координації співробітництва між Україною та ЄС.

Тема 9. Основи шенгенського права.

Поняття, етапи розвитку Шенгенського права. Джерела Шенгенського права. Дія Шенгенського права у просторі. Предмет і зміст Шенгенського права. Шенгенська зона, її риси. «Внутрішні» і «зовнішні» кордони у Шенгенському праві. Класифікація віз у нормах Шенгенського права. Документи, які необхідно подати для отримання Шенгенської візи. Особливості міграційної політики ЄС на сучасному етапі розвитку. Євро зона: призначення, склад країн. Співпраця держав-членів шенгенського простору в рамках шенгенської та візової інформаційної систем.

Тема 10. Адаптація законодавства України до права Європейського союзу.

Державна політика України щодо адаптації права України до права Європейського союзу. Етапи інтеграції законодавства України до ЄС. Послідовність адаптації права України до права Європейського союзу. Угоди про партнерство та співробітництво України і Євросоюзу. Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі між Європейським Союзом та Україною (2005 р.). Механізм забезпечення адаптації права України до права Європейського Союзу. Адаптація українського законодавства до європейських стандартів. Схема двосторонніх взаємовідносин України і Європейського Союзу.

4. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ.

Тематичний план

Назви тем	Кількість годин			
	Всього	у тому числі		
		Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
Змістовий модуль 1.				
Тема 1. Основні підвалини, цілі та функції Європейського Союзу.	9	2		7

Назви тем	Кількість годин			
	Всього	у тому числі		
		Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
Тема 2. Європейська Рада: склад, структура, повноваження.	9	2		7
Тема 3. Компетенція та структура Європейської комісії.	9	2	2	5
Тема 4. Судова система Європейського союзу.	9		2	7
Змістовий модуль 2.				
Тема 5. Поняття, зміст, принципи та функції права Європейського Союзу.	9	2	2	5
Тема 6. Система права Європейського Союзу: поняття, ознаки, структура.	9			9
Тема 7. Джерела права Європейського Союзу.	9	2	2	5
Змістовий модуль 3.				
Тема 8. Вступ до Європейського Союзу: критерії, механізм реалізації.	9	2	2	5
Тема 9. Основи шенгенського права.	9	2	2	5
Тема 10. Адаптація законодавства України до права Європейського союзу.	9	2	2	5
Усього годин	90	16	14	60

5. ЗПВДАННЯ ДО ПРАКРТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

При підготовці до практичних занять доцільно додатково ознайомитися з лекційним матеріалом. На підставі вивчення нормативних джерел та підручників самостійно опрацювати питання до обговорення та питання визначені планом самостійної підготовки необхідно законспектувати у зошит. Вирішити практичні завдання та виконати інші вправи. При потребі сформулювати собі запитання, які у Вас викликають труднощі та звернутися до викладача за їх роз'ясненнями під час заняття. Якщо є питання, які передбачають дискусію, заздалегідь необхідно продумати свою позицію та аргументи. Відсутність письмових матеріалів (конспекту) впливає на індивідуальну оцінку знань, яка може бути зниженою на 1 бал.

Практичне заняття № 1

Тема 3. Компетенція та структура Європейської комісії.

Питання до обговорення.

1. Визначити місце і роль Єврокомісії в системі інститутів ЄС.
2. Розкрити процедуру формування і склад Єврокомісії.
3. Охарактеризувати повноваження Єврокомісії.
4. Визначити порядок призначення та повноваження голови Єврокомісії.
5. Проаналізувати функції Єврокомісії.
6. Розкрити процедуру прийняття рішень Єврокомісією.
7. Розкрити внутрішній регламент Єврокомісії.
8. Відповідальність Єврокомісії.

Практичні завдання.

Виконання тестів.

Практичне заняття № 2.

Тема 4. Судова система Європейського Союзу.

Питання до обговорення.

1. Задання Суду ЄС.
2. Порядок формування судових органів ЄС.
3. Справи, які розглядаються у Суді ЄС (ст. 19 ДЕС).
4. Підстави звернення до Суду ЄС.
5. Суді ЄС: вимоги до кандидатів та порядок призначення.
6. Терміни розгляду заяви Судом ЄС.
7. Порядок виконання судових рішень в ЄС.
8. Позови про законність по у судах ЄС.

Практичні завдання.

Виконання тестів.

Практичне заняття № 3

Тема 5 . Поняття, зміст, принципи та функції права Європейського Союзу.

Питання до обговорення.

1. Поняття, характерні риси права Євросоюзу.
2. Предмет інституційного та артеріального права Євросоюзу.
3. Методи уповноваження, позитивного зобов'язання, заборони, імперативний, диспозитивний права Євросоюзу.

4. Колізійний метод та методи уніфікації та гармонізації у праві Євросоюзу.
5. Загальні принципи права Європейського Союзу.
6. Спеціальні принципи права Європейського Союзу.
7. Регулятивні, регулятивно-статистичні, регулятивно-динамічні та охоронна функції права Євросоюзу.

Практичні завдання.

Виконання тестів.

Практичне заняття № 4

Тема 7. Джерела права Європейського Союзу.

Питання до обговорення.

1. Поняття та види джерел права ЄС.
2. Загальні принципи права ЄС, як джерела права, їх зміст та юридична значимість.
3. Установчі договори та їх роль системі форм права ЄС.
4. Хартія з основних свобод, ключове джерело права ЄС.
5. Нормативно-правові акти інститутів ЄС та їх різновиди.
6. Судова практика як джерело права ЄС.
7. Чи можна вважати джерелом Права ЄС міжнародні договори та угоди, які укладаються ЄС та державами-членами та з третіми державами?
8. Правові доктрини, як джерела права ЄС.

Практичні завдання.

Виконання тестів.

Практичне заняття № 5.

Тема 8. Вступ до Європейського Союзу: критерії, механізм реалізації.

Питання до обговорення.

1. Історія формування ЄС: як країни проходили свій шлях до ЄС.
2. Проаналізувати зміст установчих договорів, стосовно положень щодо вступу у ЄС.
3. Деталізувати політичні критерії вступу до ЄС.
4. Охарактеризувати економічні критерії вступу до ЄС.
5. Розкрити зміст критерію «членство в ЄС».
6. Процедура прийняття до складу ЄС.
7. Охарактеризувати статус заморських територій раїн-членів ЄС.
8. Вихід країни-члена із Євросоюзу.

Практичні завдання.

Виконання тестів.

Практичне заняття № 6.

Тема 9. Основи шенгенського права.

Питання до обговорення.

1. Поняття, етапи розвитку Шенгенського права.
2. Джерела Шенгенського права.
3. Дія Шенгенського права у просторі.
4. Предмет і зміст Шенгенського права.
5. «Внутрішні» і «зовнішні» кордони у Шенгенському праві.
6. Класифікація віз у нормах Шенгенського права.
7. Документи, які необхідно подати для отримання Шенгенської візи.
8. Особливості міграційної політики ЄС на сучасному етапі розвитку.

Практичні завдання.

Виконання тестів.

Практичне заняття № 7

Тема 10. Адаптація законодавства України до права Європейського союзу.

Питання до обговорення.

Питання до обговорення.

1. Державна політика України щодо адаптації права України до права Європейського союзу.
2. Етапи інтеграції законодавства України до ЄС.
3. Послідовність адаптації права України до права Європейського союзу.
4. Угоди про партнерство та співробітництво України і Євросоюзу.
5. Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі між Європейським Союзом та Україною (2005 р.).
6. Механізм забезпечення адаптації права України до права Європейського Союзу.
7. Адаптація українського законодавства до європейських стандартів

Практичні завдання.

Виконання тестів.

6. САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема 1. Основні підвалини, мета, завдання Європейського Союзу.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Історичні аспекти утворення Євросоюзу.
2. Принципи побудови та діяльності Європейського Союзу.

Питання для самоконтролю:

1. Навести перелік цілей Євросоюзу.
2. Розкрити зміст завдань Євросоюзу.
3. Проаналізувати цінності Євросоюзу.
4. Навести перелік функцій Євросоюзу.

Тема 2. Європейська Рада: склад, структура, повноваження.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Президент Європейської Ради Європейського Союзу: порядок призначення, повноваження.
2. Рішення Європейської Ради Європейського Союзу.

Питання для самоконтролю:

1. Які інститути ЄС беруть участь в законодавчому процесі?
2. В чому полягає компетенція Європейського парламенту?
3. Чому Рада ЄС характеризується як основний інститут ЄС?
4. У чому відмінність Ради ЄС від Європейської ради?
5. Яка процедура формування Європейської комісії?

Тема 3. Компетенція та структура Європейської комісії.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Законодавча ініціатива у парламент Євросоюзу.
2. Управління і реалізації політики Євросоюзу і бюджету..

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте місце Єврокомісії в системі органів Союзу.
2. Який склад має Єврокомісія?
3. Опишіть порядок формування Єврокомісії .
4. Розкрийте повноваження Євроради.

Тема 4. Судова система Європейського Союзу.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Статус Суду Європейського Союзу.
2. Визначити склад та повноваження Генеральних адвокатів.
3. Форми роботи Суду Європейського Союзу.
4. Види позовів, які подаються до Суду ЄС.

Питання для самоконтролю:

1. Поясніть зміст поділу судової системи ЄС.
2. Поясніть зміст принципу верховенства права ЄС щодо права країн - членів
3. Проаналізувати повноваження Суду ЄС.
4. Порівняти статус Суду ЄС та Європейського суду з права людини.

Тема 5. Поняття, зміст, принципи та функції права Європейського Союзу.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Імперативний та диспозитивний методи права Євросоюзу.
2. Колізійний метод та методи уніфікації й гармонізації права Євросоюзу

Питання для самоконтролю:

1. Що означає принцип пропорційності у праві ЄС?
2. Що означає принцип субсидіарності у праві ЄС?
3. Як співвідноситься право ЄС та національне право?
4. Хто виступає суб'єктами права ЄС?
5. Як проходило формування ЄС та його правової системи?

Тема 6. Система права Європейського Союзу: поняття, ознаки, структура.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Історія формування та розвитку системи права Євросоюзу
2. Поняття та ознаки права ЄС.
3. Інститути права ЄС.
4. Галузі права ЄС.
5. Структура права ЄС.
6. Поняття «комунітарне право».
7. Місце комунітарного права в системі права ЄС.

Питання для самоконтролю:

1. Навести приклад галузей права ЄС.
2. Навести приклад інститутів права ЄС.
3. Визначити ознаки система права ЄС.

4. Указати розбіжності у системі права ЄС та національного права.

Тема 7. Джерела права Європейського Союзу.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Підзаконні акти Європейського Союзу.
2. Рішення Європейського Союзу.

Питання для самоконтролю:

1. Назвати первинні джерела права ЄС
2. Назвати вторинні джерела права ЄС.
3. Вказати розбіжності між регламентом та директивою.
4. Вказати розбіжності між рішенням та висновком.

Тема 8. Вступ до Європейського Союзу: критерії, механізм реалізації.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Проаналізувати поняття Brexit.
2. Система координації співробітництва між Україною та ЄС.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрити зміст політичних критеріїв вступу до ЄС.
2. Розкрити зміст економічних критеріїв вступу до ЄС.
3. Розкрити зміст критеріїв членства в ЄС.
4. Процедура прийняття до складу ЄС.

Тема 9. Основи шенгенського права.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Шенгенський простір.
2. Співпраця держав-членів шенгенського простору в рамках шенгенської та візової інформаційної систем.

Питання для самоконтролю:

1. Дати визначення внутрішніх кордонів Євросоюзу.
2. Дати визначення зовнішніх кордонів Євросоюзу.
3. Назвати умови, при яких прикордонний контроль між країнами Євросоюзу може бути відновлений.
4. Що означає термін шенгенська зона?
5. Що означає термін Єврозона?

Тема 10. Адаптація законодавства України до права Європейського союзу.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Адаптація українського законодавства до європейських стандартів – основні напрямки.
2. Система координації співробітництва між Україною та Європейського Союзу.
3. Схема двосторонніх взаємовідносин України і Європейського Союзу.

Питання для самоконтролю:

1. Назвати етапи інтеграції законодавства.
2. Розкрити зміст адаптації права України до права Європейського союзу.
3. Назвати основні елементи механізму забезпечення адаптації права України до права Європейського Союзу.
4. В чому сутність Договірно-правова співробітництва Україна і Європейського Союзу?

Теми ІНДЗ

1. Основні положення «Договору про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі» (1951 р).
2. Основні положення «Договору про заснування європейського співтовариства з атомної енергії (1957 р.)».
3. Особливості партійної структуризації Європейського парламенту.
4. Європейський парламент: динаміка правового статусу.
5. Хартія основних прав Євросоюзу.
6. Принцип інтегрованості права ЄС, його значення та наслідки.
7. Правовий статус Європейської рахункової палати.
8. Система права ЄС та система права України: загальні та відмінні риси.
9. Співвідношення джерел права ЄС з джерелами права законодавства України.
10. Прецедентне право ЄС.
11. Амстердамський договір та його роль у процесі реформування Євросоюзу.
12. Доктрина прямої дії ЄС: сутність та характерні риси.
13. Призначення та завдання комітету регіонів Євросоюзу.
14. Розподіл повноважень між Євросоюзом і державами-членами.
15. Історія формування ЄС: як кожна країна проходила свій шлях до вступу у ЄС.
16. Проаналізувати статус спеціальних територій держав-членів ЄС.
17. Гармонізація національного законодавства України до права ЄС, як умова вступу до ЄС.
18. Ніццький договір про підготовку до розширення ЄС.
19. Україна в Європейському Союзі: переваги та недоліки

7. ПОЛІТИКА ДИСЦИПЛІНИ ТА ОЦІНЮВАННЯ

Критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів:

Рівень теоретичної підготовки здобувача визначається під час його усної відповіді на теоретичні питання на практичних заняттях, під час складання заліку та оцінюється за такими критеріями:

- відповідність змісту;
- повнота та ґрунтовність викладу;
- доказовість викладу;
- термінологічна коректність.

Здобувач може отримати **5-6 балів** (“відмінно”), якщо його відповідь повністю відповідає змісту питання, усі основні проблеми визначені чітко, розкриті повністю та ґрунтовно; здобувач демонструє високий рівень доказовості викладу матеріалу з питання та може викласти свою точку зору з проблеми, що обговорюється; здобувач досить вільно й коректно користується юридичною термінологією.

Здобувач може отримати **3-4 бали** (“добре”), якщо його відповідь в основному відповідає змісту питання, не всі основні проблеми визначені чітко, не розкриті досить повно та ґрунтовно; здобувач викладає матеріал, в основному аргументуючи методичні положення, та відчуває труднощі у викладенні своєї точки зору щодо низки проблем; здобувач в основному правильно користується юридичною термінологією, невелика кількість помилок не перешкоджає розумінню змісту викладеного.

Здобувач може отримати до **3 балів** (“задовільно”), якщо його відповідь лише частково відповідає змісту питання, основні проблеми визначені нечітко, розкриті лише частково і без належної глибини; здобувач викладає матеріал, майже не аргументуючи методичні положення, та не має своєї точки зору щодо більшості проблем; здобувач допускає значну кількість термінологічних помилок, що ускладнює розуміння змісту викладеного.

Здобувач може отримати до **2 балів** (“незадовільно”), якщо його відповідь не відповідає змісту питання, основні проблеми не визначені і не розкриті; доказовість викладу матеріалу і самостійні міркування відсутні; здобувач майже не користується юридичною термінологією.

Рівень володіння професійно-методичними вміннями визначається під час виконання здобувачем практичного завдання (аналіз запропонованої практичної ситуації з точки зору застосування норм права, складання власного варіанту її вирішення) на практичних заняттях, при виконанні завдань самостійної роботи, під час складання екзамену та оцінюється за такими критеріями:

- точність та повнота виконання практичного завдання;
- обґрунтованість правового аналізу конкретної теми з точки зору їх відповідності принципам навчання, вимогам поетапного формування навичок і вмінь.

Здобувач має право:

- вільно висловлювати свої думки усно або письмово, аргументуючи їх знаннями провідних засад Конституції та інших законів України;
- вносити пропозиції щодо формування та реалізації власної освітньої траєкторії;
- на активізацію власної пізнавальної діяльності та визначення форм і методів засвоєння навчального матеріалу;
- на отримання індивідуальні консультації у викладача.

Здобувач зобов'язаний:

- відвідувати заняття всіх видів відповідно до встановленого дирекцією розкладу, запізнення на заняття допускається тільки з поважних причин;
- приймати активну участь на аудиторних заняттях, дотримувати правил етичної поведінки, поважати думки та права інших здобувачів і викладача;
- відпрацьовувати пропущені заняття в установленому порядку;
- виконати індивідуальне завдання та завдання, які винесені на самостійну роботу.
- набрати під час вивчення навчальної дисципліни не менше 35 балів.

Політика щодо дедлайнів та перескладання. Пропущені з поважної причини заняття дозволяється відпрацьовувати впродовж двох тижнів після завершення дії поважної причини і при наявності документа-підстави (довідки, розпорядження про індивідуальних графік відвідування тощо).

Політика щодо академічної доброчесності. Здобувачі керуються нормами «Положення про академічну доброчесність здобувачів освіти в національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка» (Наказ Ректора № 383 від 27.12.2019р. зі змінами і доповненнями від 23.12.2020 (<https://drive.google.com/file/d/1YOj2QK3xW-03evO8Tkg1o3ZKUAbBL-VH/view>)). У процесі навчання та при підготовці самостійної роботи, виконанні індивідуальних завдань, забороняються плагіат, фабрикація та фальсифікація результатів, списування, хабарництво.

Політика щодо викладання. Викладання навчальної дисципліни відбувається на засадах антропоцентризму, гуманізму, поваги до соціокультурного плюралізму.

8. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ ЗДОБУВАЧІ

Назва теми	Всього балів	Практичні заняття	Самостійна робота	ІНДЗ
Тема 1. Основні підвалини, цілі та функції Європейського Союзу.	2		2	
Тема 2. Європейська Рада: склад, структура, повноваження.	3		3	
Тема 3. Компетенція та структура Європейської комісії.	6	5	1	

Тема 4. Судова система Європейського союзу.	6	5	1	
Тема 5. Поняття, зміст, принципи та функції права Європейського Союзу.	6	5	1	
Тема 6. Система права Європейського Союзу: поняття, ознаки, структура.	3		3	
Тема 7. Джерела права Європейського Союзу.	6	5	1	
Тема 8. Вступ до Європейського Союзу: критерії, механізм реалізації	6	5	1	
Тема 9. Основи шенгенського права.	6	5	1	
Тема 10. Адаптація законодавства України до права Європейського союзу.	6	5	1	
Загалом	60	35	15	10
Залік	40			
Усього	100			

Очна форма навчання

Види контролю	Кількість	Бали	Загальна кількість балів
Робота на практичному занятті	7	5	до 35
Самостійна робота			до 15
Індивідуальне завдання (презентації)	1		до 10
Залік	1	40	до 40
Разом:			до 100

Заочна форма навчання

Вид навчальної діяльності	Кількість	Бали	Загальна кількість балів
Відпрацювання лекційного матеріалу	4	До 5	До 20
Робота на практичному занятті	1	До 15	До 20
ІНДЗ	1		До 20
Екзамен	1	До 40	До 40
Разом			До 100

9. Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90–100	A	відмінно	Зараховано
83–89	B	добре	
75–82	C		
68–74	D	задовільно	
60–68	E		
35–59	Fx	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

10. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ.

1. «Внутрішні» і «зовнішні» кордони у Шенгенському праві.
2. «Вторинне право» ЄС – поняття, види та особливості.
3. Бюджетна функція Євросоюзу.
4. Виконавча функція Євросоюзу.
5. Висновки та рекомендації, як джерела права ЄС.
6. Галузі права ЄС, їх види.
7. Гармонізація законодавства країн-членів ЄС.
8. Директива, як правовий акт Європейського Союзу
9. Договір про Європейський Союз (Маастрихтський договір 1992 р.).

10. Договір про створення Європейського економічного співтовариства (Римський договір 1957р.).
11. Етапи європейської інтеграції.
12. Етапи інтеграції законодавства України до ЄС.
13. Європейська рада, її склад та компетенція.
14. Європейський Союз як інтеграційне об'єднання.
15. Єдиний Європейський Акт 1986 р.
16. Завдання Євросоюзу.
17. Загальна характеристика інституційної системи ЄС.
18. Законодавча функція Євросоюзу.
19. Зміст договору «Європейське об'єднання вугілля і сталі».
20. Зміст Меморандуму про взаєморозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі між ЄС та Україною (2005 р.).
21. Зміст Шенгенських угод.
22. Значення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.
23. Зовнішньополітична функція Євросоюзу.
24. Інститути права ЄС, їх призначення.
25. Класифікація віз у нормах Шенгенського права.
26. Класифікація норм права Євросоюзу.
27. Комітет регіонів ЄС, порядок формування та завдання.
28. Компетенція Євросоюзу.
29. Лісабонський договір 2007 р.
30. Методи права ЄС.
31. Механізм «просунутого співробітництва» в ЄС.
32. Механізм забезпечення адаптації права України до права Європейського Союзу.
33. Національні візи у Шенгенській зоні.
34. Ніццький договір 2001р: значення та зміст.
35. Основні положення Візового кодексу ЄС.
36. Первинне право, як джерело права ЄС.
37. Перспектива розширення ЄС.
38. Перспективи членства України в ЄС.
39. Підвалини Євросоюзу.
40. План Маршалла 1947 р. та роль США у процесі економічного та політичного зближення європейських держав.
41. План Роберта Шумана (1959р.), як передумова європейської інтеграції та створення Європейських Співтовариств.
42. Повноваження Верховного представника ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки.
43. Поняття та особливості права Європейського Союзу.
44. Порядок перетинання внутрішніх і зовнішніх кордонів держав-членів ЄС.
45. Право Європейського Союзу як наука і як навчальна дисципліна.
46. Предмет і зміст Шенгенського права.
47. Принципи права Європейського Союзу: поняття, класифікація та значення.
48. Процедура вступу до ЄС.
49. Рахункова палата: склад, структура, порядок роботи.
50. Регламент, як правовий акт Європейського Союзу.
51. Функції права Євросоюзу.
52. Рішення, як правовий акт Європейського Союзу.
53. Роль Амстердамського договору (1997 р.) в еволюції ЄС.
54. Склад і структура Суду ЄС.
55. Спеціалізовані трибунали Суду ЄС.
56. Статус євродепутатів.
57. Три кроки вступу до ЄС.
58. Судовий прецедент, як джерело права Європейського Союзу.
59. Умови вступу до ЄС.
60. Умови та порядок виходу із ЄС.
61. Уніфікація права ЄС до законодавства країн-членів.
62. Функціональні принципи права ЄС: верховенство та пряма дія права ЄС.
63. Хартія Європейського Союзу про основні права (2000 р.): причини прийняття, структура, зміст.
64. Цілі Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.
65. Цінності Європейського Союзу, їх система та спосіб фіксації.

11. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Основна.

1. Амстердамський договір: міжнародний документ ЄС від 02.10.1997 р. URL: https://vue.gov.ua_
2. Анакіна Т.М. Прецедентні рішення Суду Європейських співтовариств у становленні правопорядку ЄС. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 2. С. 49–52.
3. Аракелян М.Р. Право Європейського союзу : навч.-метод. посіб. Київ : Фенікс, 2019. 144 с.

4. Аракелян М.Р., Бехруз Х., Акіменко Ю.Ю. Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України: сучасні виклики : монографія. Київ : Фенікс, 2023. 464 с.
5. Баймуратов М. О. Модифікації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції в контексті взаємовідносин Європейського Союзу з державами-членами : монографія. Суми : 2013. 300 с.
6. Бочарова Н.В. Право Європейського Союзу. Ч. 1 : навч. посіб. Дніпропетровськ : 2014. 232 с.
7. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти : монографія Київ : Логос, 2010. 428 с.
8. Гнидюк Н.А., Федонюк С.В. Розширення Європейського Союзу та досвід реформ країн ЦСЄ у контексті приєднання до ЄС: навч. посіб. Київ: Міленіум, 2009. 354 с.
9. Грицяк І. А. Право та інституції Європейського Союзу : навч. посіб. Київ: К.І.С., 2004. 260 с.
10. Дахно І.І. Право Європейського Союзу: англо-українсько-російський глосорій. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 234 с.
11. Договір про Європейський Союз: міжнародний документ від 07.02.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_029.
12. Договір про заснування Європейської Спільноти: міжнародний документ ЄС від 25.03.1957 р. (ред. 17.02.86; 07.02.92; 26.02.2001; 16.04.2003; 01.01.2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text
13. Європейське право. Право Європейського союзу : підручник / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ : Ін Юре, 2016. 400с.
14. Збірник законодавства та практики Європейського Суду з прав людини: практ. посіб. / упоряд. В.Я. Погребняк, О.О. Крестьянінов, Р.М. Аюпова. Харків: Право, 2018. 398с.
15. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу: навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212с.
16. Корнієнко В. О. Україна в Європі і світі : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2017. 24с.
17. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України. Аналітичне дослідження. Київ: 2007. 88 с.
18. Лебідь В.І. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : навч. посіб. правова Єдність, 2018. 36 с.
19. Лісабонська угода про внесення змін в Угоду про Європейський Союз й Угоду про заснування Європейської Спільноти: міжнародний документ ЄС від 13.12.2007 р. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
20. Микієвич М.М. Інституційне право Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки : монографія. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 318с.
21. Муравйов В., Мушак Н. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС/ *Віче*. 2013. № 8. С.87-96.
22. Муравйов В.І., Шпакович О.М., Лисенко О.М., Святун О.В. Інституційне право Європейського союзу. Київ : Ін Юре, 2015. 312 с
23. Муравйов В.І., Мушак Н.Б., Волошин Ю.О. Право Європейського союзу: підруч. Київ : Фенікс, 2023. 436с.
24. Ніццький договір про внесення змін та доповнень до Договору про Європейський Союз, Договорів про заснування Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів: міжнародний документ ЄС від 26.02.2001 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01131>
25. Ніццький Договір та розширення ЄС / за заг. ред. С. Шевчука. Київ: Логос, 2001. 196 с.
26. Основи права Європейського Союзу : підруч. / за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків: Право, 2020. 590 с.
27. Право Європейського Союзу (в питаннях і відповідях) : навч.-довід. посіб. / за заг. ред. І.В. Яковюк. Харків: Право, 2020. 174 с.
28. Право Європейського Союзу (в питаннях і відповідях) : навч.-довід. посіб. / за заг. ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 178 с.
29. Право Європейського Союзу : навч. посібник / за ред. В. М. Бесчасного. Київ: Знання, 2011. 366 с.
30. Право Європейського Союзу : нормат. матеріали / за заг. ред. І. В. Яковюк. Харків: Право, 2019. 500 с.
31. Право Європейського Союзу : підруч. / за ред. Р. А. Петрова. Київ: Видавництво «Істина», 2017. 391 с.
32. Право Європейського Союзу: основи теорії: підруч. / за заг. ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 360с.
33. Право Європейського Союзу: підруч. / за ред. О. К. Вишнякова. Одеса: Фенікс, 2013. 883 с.
34. Право Європейського Союзу: підруч. / за заг. ред. Р.А. Петрова. 9-е видання, змінене і доповнене. Харків: Право, 2019. 442 с.
35. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1629-15>.
36. Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм: наказ Мінекономіки, європейської інтеграції від 16.03.2005 № 62. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/4 go/z0438-05](https://zakon.rada.gov.ua/4%20go/z0438-05).
37. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/>
38. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98. *Офіційний вісник України*. 1998. № 24. Ст. 870.
39. Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.02.1999 р. № 145/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 6. Ст. 189.
40. Про Концепцію розвитку законодавства про державну службу в Україні: указ Президента України від 20.02.2006 р. №140/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/>

41. Програма інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 14.09.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001100-00>.
42. Путівник по Лісабонському договору. Київ. Представництво Європейського Союзу в Україні, 2010. 11 с.
43. Свобода Павел. Вступ до європейського права / пер. з чеської. Київ : „К.І.С.”, 2006. 280с.
44. Статут Суду Європейського Союзу. URL: curia.europa.eu
45. Тетарчук І, Дяків Т. Європейське право (Право Європейського союзу) : навч. посіб для підг. до ісп. Харків : Центр учбової літератури, 2021. 158 с.
46. Тюшка А. В. Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність: монографія. Київ: «К.І.С.», 2007. 228 с.
47. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний документ від 27.06.2014 р. / *Офіційний вісник України*. 2014. №75, том 1. Ст. 2125.
48. Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС. Київ : Представництво Європейської Комісії в Україні, 1997. 69 с.
49. Україна - Європейський Союз: зібрання міжнародних договорів та інших документів (1991-2009) / за заг. ред. С. О. Камишева. Київ: Юстініан, 2010. 608 с.
50. Установчі договори Європейського Союзу (консолідовані версії) / пер. Державного департаменту з питань адаптації законодавства / за заг. ред. О. Зеркаль. Київ. «Ніка-Прінт», 2010. 416 с.
51. Фалалєєва Л., Давиденко О. Особливості реалізації Спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу / *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Число 2(24).
52. Фалалєєва Л.Г. Наднаціональність у праві Європейського Союзу : навч. посіб. Київ: Юстініан, 2013. 252 с.
53. Хартія основних прав Європейського Союзу: міжнародний документ від 01.12.2009. URL: <https://ccl.org.ua/ru/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-evropejskogo-soyuza/>

Допоміжна.

54. Анакіна Т.М. Прецедентні рішення Суду Європейських співтовариств у становленні правопорядку ЄС. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 2. С. 49-52.
55. Аракелян М. Р. Право Європейського Союзу : підруч. Одеса : Фенікс, 2012. 390 с.
56. Баймуратов М. О. Модифікації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції в контексті взаємовідносин Європейського Союзу з державами-членами : монографія. Суми: 2013. 300 с.
57. Бочарова Н.В. Право Європейського Союзу. Ч. 1 : навч. посіб. Дніпропетровськ : 2014. 232 с.
58. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти : монографія. Київ: Логос, 2010. 428 с.
59. Гнидюк Н.А., Федонюк С.В. Розширення Європейського Союзу та досвід реформ країн ЦСЄ у контексті приєднання до ЄС: навч. посіб. Київ: Міленіум, 2009. 354 с.
60. Європейське право. Право Європейського союзу : підручник / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ : Ін Юре, 2016. 400с.
61. Європейський Союз. Консолідовані Договори / під ред. В.І. Муравйова. Київ: Port-Royal, 1999. 206 с.
62. Європейський союз: основи політики, інституційного устрою та права: навч. посіб. / пер. з німец. Київ : Заповіт, 2001. 368 с.
63. Збірник законодавства та практики Європейського Суду з прав людини: практ. посіб. / упоряд. В.Я. Погребняк, О.О. Крестьянінов, Р.М. Аюпова. Харків: Право, 2018. 398с.
64. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу : навч. посіб. /пер. зангл. Київ : Знання, 2002 381 с.
65. Кібенко О. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи. Перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України. Харків : Страйк, 2005. 432с.
66. Комарова Т.В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу: монографія. Харків: Право, 2010. 360 с.
67. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: «К.І.С.», 2010. 536 с.
68. Конституційні акти Європейського Союзу. Частина 1 / за заг. ред. Т. Качки. Київ : Юстініан, 2005. 512 с.
69. Копійка В., Шинкаренко Т. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навч. посіб. Київ : Либідь, 2000. 448 с.
70. Копійка В.В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна. Київ: Юридична думка, 2005. 448 с.
71. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу. Київ : ВПЦ „Київський університет”, 2002. 253 с.
72. Корнієнко М.В. Співвідношення права ЄС та Європейського права / *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 76-86
73. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України. Аналітичне дослідження. Київ: 2007. 88 с.
74. Лебідь В.І. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : навч. посіб. правова Єдність, 2018. 36 с.
75. Микієвич М.М. Міжнародно-правові аспекти співробітництва ЄС з третіми країнами. Львів : Львівський національний університет, 2001. 200 с.
76. Муравйов В.І. Вступ до права Європейського Союзу : підруч. Київ: Київський університет, 2007. 303 с.
77. Опришко В. Ф. Право Європейського Союзу: Загальна частина: підруч. Київ: Вид. КНЕУ. 2002. 460с.
78. Основи права Європейського Союзу : нормат. матеріали / за заг. ред. М. В. Буроменського. Харків: Яшма, 2005. 236 с.
79. Петров Р.А., Бакуненко А.О. Вступ до права Європейського Союзу: навч. посіб. Донецьк : Донецький нац. університет, 2001. 245 с.

80. Посольський В. Конституційний устрій Європейського Союзу: навч. посіб. Київ : Таксон, 2005. 280с.
81. Прокопенко Л.Л. Вступ до європейської інтеграції / Introduction to European Integration: навч. посіб. Київ: Видавництво «Міленіум», 2009. 334 с.
82. Референдуми в Європейському Союзі / за ред. Д.С. Ковриженка. Київ : ФАДА, ЛТД, 2007. 186с.
83. Шевчук С.В. Ніщський договір і розширення ЄС. Київ : Логос, 2001. 195 с.

Інформаційні ресурси

1. <http://www.rada.gov.ua> : Офіційний веб-портал Верховної Ради України.
2. <http://www.kmu.gov.ua> : Офіційний веб-портал Кабінету Міністрів України.
3. <http://www.president.gov.ua> : Офіційний веб-портал Президента України.
4. <https://mfa.gov.ua/> : Офіційний веб-портал Міністерства закордонних справ України.
5. <https://minjust.gov.ua/> : Офіційний веб-портал Міністерства юстиції України.
6. <https://eu-ua.kmu.gov.ua/european-union/> : Євроінтеграційний портал.
7. <http://eurlex.europa.eu/homepage.html> : Пошукова система нормативних актів ЄС.
8. <https://www.echr.coe.int/> : Офіційний веб-портал Європейського суду з прав людини.
9. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/> : Офіційний веб-портал Верховного Суду України.
10. www.library.ukma.kiev.ua : Електронний каталог наукової бібліотеки НаУКМА.
11. <http://www.nbuv.gov.ua/> : Електронний каталог Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.
12. <http://chnpu.edu.ua/> : Офіційний веб-портал Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т.Г. Шевченка -